

In deze reeks blikken schrijvers vooruit op het grootste aller mysteries: de dood. Zien ze hun eigen sterfscène al voor zich? Vertrekken ze met de pen in de vuist?

# HET EINDE

DEZE WEEK: **DANIEL KEHLMANN**

Duits-Oostenrijks schrijver en essayist (43). In zijn recentste roman, *Tijl*, gaat Kehlmann de historische toer op, voor het eerst sinds zijn internationale bestseller *Het meten van de wereld*.

‘Als jonge twintiger vond ik het avontuurlijk om over de dood te denken, maar sinds ik de 40 voorbij ben, heeft het onderwerp iets sombers. De dood werd dan ook echter. Heel wat mensen die ik heb gekend zijn er ondertussen niet meer: mijn vader, veel van zijn generatiegenoten, leerkrachten, een paar goede vrienden. Twee van hen bezocht ik aan hun sterfbed. Het doel van die bezoeken was afscheid nemen, maar daar slaagden we niet in. Ik hoorde mezelf zeggen: ik kom over twee weken nog weleens langs. Misschien was dat laf, maar voorgoed vaarwel zeggen was te ongemakkelijk en vooral te overweldigend triest.’

‘Geconfronteerd worden met de dood is zoals leven in een dictatuur: je weet niet hoe je erop zult reageren tot het zo ver is. Ik kan daarom moeilijk anticiperen op mijn eigen einde. Ik zal waarschijnlijk bang zijn – het zou arrogant en zelfs op het randje van gek zijn om het tegendeel te beweren – maar ik hoop dat ik er ergens vrede mee zal hebben. Zoals David Hume, de Schotse filosoof. Zijn tijdgenoot James Boswell beschrijft treffend hoe iedereen verwachtte dat Hume op zijn sterfbed alsnog religieus zou worden, maar hij bleef sereen. Er is natuurlijk veel te zeggen voor Dylan Thomas’ oproep – *Do not go gentle into that good night* – maar ik denk toch dat als je zacht kunt vertrekken, je je leven goed beëindigt.’

‘*Tijl*, mijn jongste roman, speelt zich af in de zeventiende eeuw, wanneer het volgens mij veel moeilijker was om een goed einde te hebben. Mensen geloofden in een oordelende God en de waarschijnlijkheid om in de hel te belanden was groot. Maar zelfs als je niet zo’n apocalyptisch scenario vreest, is een hiernamaals toch geen fijn vooruitzicht? Voor eeuwig als geest blijven rondwaren lijkt me vreselijk.’

‘Tijdens het schrijven van *Tijl* raakte ik ook gefascineerd door de vraag wat het betekend moet hebben voor zeventiende-eeuwse ouders dat de meeste van hun kinderen hun vijfde levensjaar niet haalden. Ik veronderstel dat ze zichzelf minder toestonden om zich aan hen te hechten, waardoor de meeste mensen opgroeiden met een gebrek aan warmte en uitgroeienden tot wat wij psychopaten noemen. Wat dan weer het gewelddadige karakter van de geschiedenis mee verklaart.’

‘En toch. In het Amsterdamse Rijksmuseum zag ik onlangs een schilderijtje waarop een moeder haar stervende kind in de armen hield, wellicht een slachtoffer van de pest. Er sprak zoveel tederheid en verdriet uit dat beeld dat ik moest concluderen dat er vroeger ook ouders waren die



© JeRoën Murré

**‘Geconfronteerd worden met de dood is zoals leven in een dictatuur: je weet niet hoe je erop zult reageren tot het zo ver is’**

vind ik dat van Rainer Maria Rilke, vooral het stukje *“Niemandes Schlaf zu sein”*, niemandes slaap te zijn. Het is het oude argument: als je sterft, is dat het einde van het bewustzijn en dat is iets waarvan je je niet bewust kunt zijn. Dat is een troost, iets dat ik tegen mezelf zeg nu de dood voor mij reëler wordt.’

‘Schrijven helpt natuurlijk ook. Collega’s die beweren dat ze niet hopen dat hun werk hen zal overleven, liegen. Het is toch geweldig krachtig te weten dat je kunt blijven communiceren over de dood heen, dat de mens daarvoor de techniek van het schrift bedacht? Als ik Ovidius’ *Metamorphosen* lees of muziek van Bach hoor, spreken zij nog altijd op een intense manier tot mij. Er is natuurlijk altijd dat stemmetje in mijn hoofd dat zegt: ben je gek? Je denkt toch niet dat je Bach of Ovidius bent? Die realitycheck is nodig om niet arrogant en dus niet lui te worden als schrijver, maar het is goed om voor ogen te houden dat kunst de dood kan overstijgen en dat ik daarnaar moet blijven streven.’

Opgetekend door Katrien Steyaert

hun kinderen erg graag zagen en vreselijk leden als zij stierven. Als mijn negenjarige zoon nu sterft, zou dat alleszins het einde van mijn leven betekenen. Omgekeerd vind ik dat ik niet mag sterven voordat ik hem heb helpen opgroeien. Daarom was ik zo overstuur toen kennissen van mij zelfmoord pleegden terwijl ze jonge kinderen hadden. Moreel gezien vind ik dat onvergeeflijk.’

‘Dat soort confrontaties met en gedachten over de dood verklaren wellicht waarom mijn werk met de jaren donkerder is geworden. Het steeds sterker wordende besef dat het leven eindig is, sloop erin. Ik denk ook dat dat moet. In J.D. Salingers novelle ‘Seymour, een introductie’ krijgt de verteller, een schrijver, advies van zijn broer, die iets zegt als: *when you write, see to it that all your stars are out*. Alles wat je weet, voelt en bent, moet in je werk zitten. Alleen dan benader je de waarheid.’

‘Ik betwijfel of ik ga schrijven tot mijn laatste adem. Om het met Goethe te zeggen: schrijven is als een goudmijn ontginnen. Hoe langer je het doet, hoe minder puur goud je nog kunt delven. Goethe vormt zelf een uitzondering op de regel, want hij was de tachtig al voorbij toen hij het tweede deel van *Faust* voltooide, misschien wel het beste dat ooit in de Duitse taal is geschreven.’

‘Het mooiste grafschrift